

Kuis tulid DSpace ja OJS

Följeton

Heiki Epner
digikogude analüütik

IT ei ole selleks, et teil lihtsam oleks.

IT on selleks, et meil oleks huvitav, on öelnud elav klassik.

Et kõik ausalt ära rääkida, peame alustama ajast, mil rohi oli rohelisem, naised nooremad ja me ise palju ilusamad.

Võib väita, et nõukaaja-kogemus tuli tookord kasuks. Siis pidid silmad-kõrvad lahti olema, nupp jagama ega olnud suurt autoriteetide kummardamist. Misasja! Ise olid enda jaoks suurim autoriteet. Seetõttu sai siinmail uut tehnoloogiat eelarvamuste-vabamalt vastu võtta. Raame, mis mõtlemist piiraks, ei olnud olemas.

Toona veel kujunevas digimaailmas võis täheldada kaht suunda: ameeriklaste ja eurooplaste oma.

Esmalt ameeriklased, kes said uue masina, vajutasid kõiki nuppe: tuled särasid, masin urises, kõik oli uus ja huvitav. Vahel lendas midagi õhku, midagi läks põlema, aga üldiselt katsetati.

Katsetati, mis katsetati, aga kaua sa ikka katsetad. Tuli mõte, et teeks õige midagi asjalikku. Teeks täitsa vabalt ja nii, kuis välja tuleb.

Ajaks, mil eurooplased alles hoogu võtsid, olid ameeriklased interneti oma materjale täis pannud, edasi algas eri tasemel ja eri moodsa säilitatud kraami ühildamine.

Eurooplased alustasid koosolekutega, tähtsad isikud rääkisid ühest ja teisest. Moodustati komisjone ja töögrupe. Töötati välja standardeid, mõeldi õigustele, ja ajaks, mil masinad sisse lülitati, oldi üsna hiljaks jäädud. Nutt ja hala, et ameeriklased on oma asjadega interneti vallutanud, kostis taevani.

Ettevalmistustööd end päriselt ei õigustanud, sest iga suurem riik toimetab omaette ja nii tekkisid eripärased formaadid, erinevad keskkonnad, mille ühildamisest sai omaette probleem.

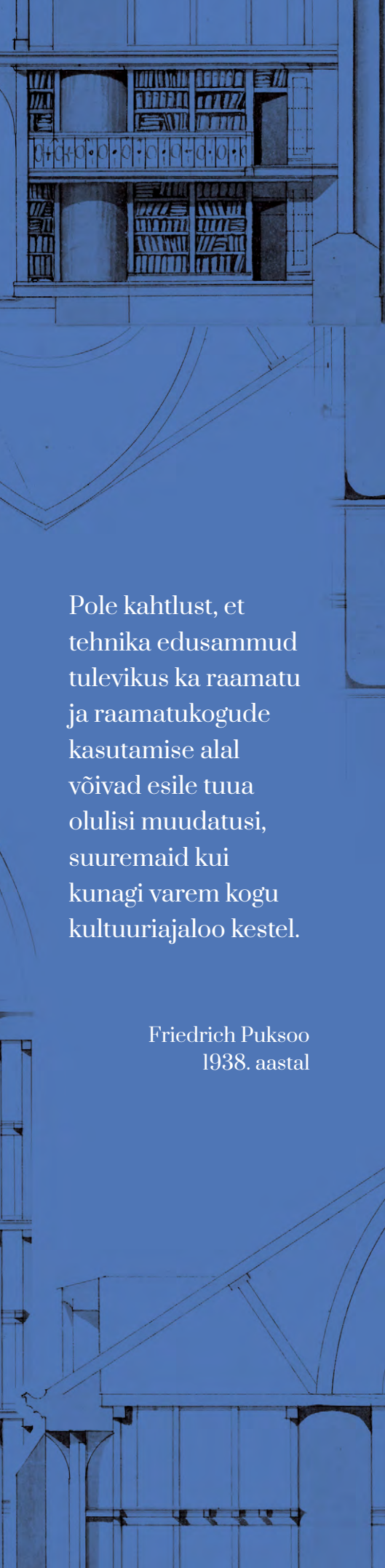
Siingi olid ameeriklased ja nende sabassõrkijad jõudnud kehtestada oma standardid ning formaadid. Ei mingit survet, ei mingit käsku, need lihtsalt juba olid ja töötasid.

Veidral kombel nägid just ameeriklased (ja meie) interneti globaalsena, eurooplastel kippus olema mingi kujutlus piiridest. Et kui on Prantsusmaal, siis ei ole Saksamaal ja sakslane peab ise tegema. Meie mõtlesime ja alustasime ameeriklaste moodi, me ei näinud end Eesti ega Euroopa piires, me nägime ja mõõdupuuks oli kogu maailm. Tagantjärele tuleb välja, et olime siinmail ühed esimesed pagana globalistid.

Bravuuri, huvi ja entusiasmi uue asja vastu jagus, lisaks parasjagu avantürismi. Finantse mitte eriti. Tegelikult ei olnud teisi üldse.

Raamatukogu oli pidevalt miinuses ja tuli tublisti võimelda, et kombineerida kasvõi lihtne skanner. Sellega meil vahel vedas ka. Üks firma laskis eksi-kombel välja skanneri, mille hind viitas laiatarbe-masinalle, parameetrid aga poolprofessionaalsele. Esimese Eestisse jõudnud eksemplari ostime ära, kust raha saime, pole viisakas küsida.

Mõne aja pärast üritas firma skannerit tagasi osta, aga ei suutnud mind selles veenda. Mis teha, mõnda asja inimene vahel lihtsalt ei mõista.

Pole kahtlust, et tehnika edusammud tulevikus ka raamatu ja raamatukogude kasutamise alal võivad esile tuua olulisi muudatusi, suuremaid kui kunagi varem kogu kultuuriajaloo kestel.

Friedrich Puksoo
1938. aastal

Pea igasse aruandesse ja üldse kõikjale, kuhu sobis või ei sobinud, sai lisatud jutt süstemaatilise digimisest ja *overhead*-skannerist ning milleks seda tarvis on. Projektiraha ju Eestis veidi liikus, aga raamatukogu alalise eelarve miinuse tõttu ei olnud kõrgemal pool kuigi altid meie projekte aktsepteerima. Mis on ka osalt mõistetav, sest aktsept tähendas garantiid. Omavahel öeldes: ise oleks samamoodi talitanud.

Nagu ülikoolis tavaks, kulus vaid neli aastat ja ühe järjekordse *overhead*-filipika järel helistas prorektori abi ja küsis, mis värk nende vanade käsikirjade ja muuga tegelikult on. Vanale tuttavale saigi siis seletatud, et just nii ongi. Et on imeilusat administratiivpoeesiat, aga on ka reaalsed probleemid. Et kui ei digi, pole sul varsti midagi. Gallustint paneb nahka. Vahid vastu valgust auklikku paberit ja mõistavad, mis seal kirjas võis olla.

Seejärel helistas prorektor ja tegi ülemuse häält, pärides nõudlikult aru, miks raamatukogu ei ole asunud süstemaatilise kataloogist digiteerima ega ole hankinud *overhead*-skannerit.

Jää oli hakanud liikuma.

Tegime projekti, saime raha, tegime riigihanke, ja oli selge, et digitud kraami jaoks on vaja keskkonda. Sellist, mis kestaks ja oleks võimalikult standardne, võtaks vastu suuremaid koguseid ja oleks samas üsna lihtsalt hallatav.

Seda enam, et väitekirjade elektroonilisel kujul esitamise kord oli ülikoolis juba kehtestatud ja nende säilitamiseks/avaldamiseks loodud esmane lahendus veebiserveris. Tarvis oli midagi vähemunikaalset ja stabiilsemat.

Olime näinud, et mujal olid repositooriumid juba olemas, ning oli selge, et ükskord hakatakse ka meie ülikoolis seda taga otsima.

Tool oli tühi, sinna end ruttu istutasimegi.

Kujunes nõnda, et platvormi valik ja üldse kogu värk jäi justkui minu ja Kalju Kill Kase erasjaks. Uurisime, kaalusime, arutasime. Vaidlesime. Installisime ja võtsime jälle maha. Päris palju nädalavahetusi kulus. Kommertskraam jäi eespool mainitud põhjustel kohe välja. Pealegi oli sellega mujal probleeme.

Toona oli üldse hea, et internetis jagati kõike avameelselt: tehnilisi kirjeldusi ja lugusid juurutamise jamadest. Ütlemata kasulik materjal, mis ütles, et kõikjal on ühtmoodi, ja endal peab pea otsas olema. Nüüdsel ajal leiab ülemuste koostatud ja ülemustele

suunatud klantsaruandeid, aga organisatoorseid ja tehnilisi nüansse puudutavaid peab otsima, ja on hästi, kui leiad.

EPrints pakkus huvi, aga oli väheliigendatav. Fedora Commonsil olid suured võimalused, aga nõudis arendusi, milleks meil ei olnud ei aega ega jõudu.

DSpace'i kasutas MIT, mis peaaegu kui kvaliteedimärk, seda toetas rahvusvaheline kogukond, oli liigendatus ja võimalus tegevusi delegeerida.

Ikka hea, kui keegi teine töö ära teeb. Niisiis valisime DSpace'i.

Edasi tuli hankida server ja üht-teist muud, mille hankeviisi kohta pole viisakas küsida. Üles ta igatahes sai ja sinna viisime üle väitekirjad ning varem digiteeritud asjad, sh Friedrich Ludwig Schardiuse autograafide kogu, tänu millele olime hoobilt keskmise mahuga repositooriumi kanti jõudnud. See lubas end andmevahetuseks pakkuda kõikjale, kuhu vähegi pakkuda sai. Tuhandete objektidega platvorm oli midagi, millega arvestati. See oli tegija.

Mõnesajaga idaeurooplane mõjunuks vaid edeva tüütusena.

Meie esimeseks trumbiks kujunesid väitekirjad, mille vabalt kättesaadavana avaldamine oli mujal arutusel, kuid oli jäänud kuhugi pidama.

Tartu Ülikoolis sai see võimalikuks tänu rektor Jaak Aaviksoole, kes avalikustamist resoluutselt pooldas.

„Aga äkki on töö nõrk,“ olevat nõukogus vastu vaieldud. „Just seepärast tulebki avaldada,“ kõlas vastus, ja oligi otsustatud.

Tehnikaülikooli omad uurisid, kuidas nemadki saaksid. „Rentige rektor,“ soovitasin mina. Hiljem midagi sarnast tehtigi.

Aga kas keegi hea nõu eest aitäh ütles?

DSpace'i puhul lähtusime kohe algul eeldusest, et kõik läheb vabalt sinna üles ja piirangud on erandid. Piirangute seadmine on omaette tegevus. No kes see viitsib!

Laiskus võib olla väga progressiivne.

Ainult meie puhul muidugi.

Teie ärge eeskujju võtke.

Algusaastatel andis see nähtavusele tublisti juurde ja eks lisa autoriteeti ka.

Kui me pakkusime uute ja vanade väitekirjade integreerimist dissertatsioonide portaalis, oldi algul vastu, siis kaheldi, ja lõpuks hakkasid teisedki meie eeskujul talitama.

Mahu, ligipääsetavuse ja andmekvaliteedi poolest kõikusime Webometricsi edetabelis 4000 ülikooli seas 90.–130. koha vahel. Oli selge, et konkurentide potentsiaalselt suurem maht meid nii kõrgele ei jäta, aga inimlik edevus ja need teised sõnad ...

Ega peale minu ja Killi keegi ei teadnud, et serveri kõvaketas toetub šampanjakorgile.

Delikaatselt öeldes – eelarvelistel põhjustel. Aga maailmas paistsime vahvalt välja.

Justkui karmide tegijate meeskond koos vajaliku atribuutikaga.

Loomariigis aetakse ka end puheville, et suurem ja võimsam välja näha. Mis see inimenegi teistmoodi on.

Eestis meid esialgu eriti näha ei olnud. Üksvahe oli naljakas seis, kus Norra, Taani, Rootsi ja Soome teadusagentuurid aktsepteerisid meie DSpace'i kui piisavalt soliidset kohta, kus nende finantseeritud töid säilitada-avaldada, aga Eesti agentuur vaatas suurte-suurte silmadega ega osanud seisukohta võtta. Omamaise tunnustamine näis rahvusliku alaväärsuskompleksi tõttu kuidagi kahtlane või

pigem ilmvoimatu. Lohutasin teist, et saksakeelsete raamatute osakaalu tõttu oli meie aadressiks ühes Saksa portaalis: Tartu, Deutschland.

Digivärk loob oma piirid.

Ülikooli sees olime esialgu nagu mingi raamatukogu oma asi, aga tasapisi midagi arenes. Iseäranis siis, kui e-õppe seltskond endale repositooriumi otsis, meie saime kohe ennast reklaamida, ja nii telliti meilt prooviserver. Päev hiljem helistati ja teatati, et asi selge, hakkame päris masinas pihta.

Mul kukkus suu lahti. Arvasin, et ju neil kuu vähemalt läheb, aga nutikad naisterahvad, nagu nad seal olid, suutsid mind imestama panna.

Suu panin alles tüki aja pärast ilusasti kinni. Eks me käisime end ülikooli peal koos nendega reklaamimas. Nagu vanasti käidi turgudel leierkasti ja ahviga õlal. Ahvi ei olnud, leierkasti rollis olin ise. Nii juhtus kuidagi, et mingil hetkel ilmus repositooriumi aadress ülikooli olulisimate aadresside lehele, aga raamatukogu oma tuli kusagilt kauge-malt otsida. Hm, samas oli ka konverentsikeskuse oma, kuigi ametlikult polnud seda kunagi asutatud ega olnud teda struktuuris olemas.

Mis ütleb kaht asja. Esiteks, et ju siis oli mõlemat tõesti tarvis. Teiseks, kui tõesti vajalik, siis tasub julge hundina bürokraatiat ignoreerida.

Edasi läks veel aastaid, tasapisi liitus DSpace'iga teaduskondi ja instituute, kel konkreetne vajadus oma materjale säilitada-avaldada. Omalt poolt kütsime digitud kraami juurde, nii et maht paisus, õigusi delegeeriti aina rohkem ja üha enam läks vaja koolitusi.

Liisi Tõnissoni liitumine DSpace'i halduritega võimaldas tema kaela lükata nii koolitused kui ka igapäevase sisestajatega klaarimise ja vigade parandamise. Eks see kõik ole algul huvitav, pika-peale muutub vähemhuvitavaks, et mitte öelda igavaks.

Igavad asjad sokutame ikka ja alati teistele, et endal lõbusam oleks.

Üliõpilastööde e-avaldamise üleülikoolilise korra kehtestamine muutis DSpace'i kasutamise kõigile peaaegu kohustuslikuks. Peaaegu, sest loovat lähenemist kohtame seniajani, ja ega me kõige peale kisa ei tõsta. Mis neist sisuloojatest, akadeemilistest *influencer*'itest, ikka enda vastu häälestada, küll aeg klaarib. Niigi tõi üliõpilastööde avaldamise kohustus telefonikõne, kus traadi teises otsas istuv dekaan valjuhäälselt ja teatud sõnu kasutades pahandas järjekordse raamatukogu initsiatiivi üle.

Tiraad peetud, pinged maas, sai ise ka aru, et võiks rektori korralduse läbi lugeda. Tont ei olnudki

nii hirmus, kui esialgu tundus, ega olnud see ka raamatukogu algatus. Noh, tegelikult muidugi oli, aga välja ei paistnud kuskilt otsast.

Digimisel tekkis palju suuremahulisi faile, mida sai alla laadida, kuid mille kasutamine oli ja on üsna aeganõudev. Juhtus olema ports raamatuid ehk faile, mille vastu mujal maailmas suuremat huvi tunti, ja tuli midagi nende tarbeks leiutada. DSpace ise oleks faile konverteerides otsad andnud, sestap võtsime lihtsakoelisema ResCarta vabavara sinna kõrvale. Kuni teatud mahuni on see täiesti kasutuskõlblik: konverteerid failid ümber HTML5- ja METS-formaati, lased indekseerimisega üle ning ongi olemas. Paraku ei käi see automaatselt. Automaatse valikuga keskkond on põhimõtteliselt olemas, aga pole garantiid, et see toimib ka kauges tulevikus.

Tarvitses asjast asi saada, kui tekkisid arvajad ja hakati rääkima põhimäärusest ning kõlasid preensioonid, et ei ole ilus. Näib, et vanarahva tarkus „Ilu ei panda padaje“ oli kellestki mööda läinud.

Kuna ilu definitsiooni ei antud, aga kas põhimäärus on, ei tea seni ajani, siis läks see kõik ühest kõrvast sisse ja teisest välja.

Killi kohta ei tea, aga mind oli asedirektori amet selles asjas kõvasti drillinud. Et kuulad ja ei kuule. Oled ära kuulanud ega ole kuulnud.

Eks üht-teist saanuks ju teha, aga olime näinud, mis juhtus nendega, kes usinasti kaunistades ja erifunktsioone leiutades baaskoodi kallale läksid. Ühel hetkel tuli baaskoodi uuendus koos uute funktsioonidega ja oligi kõik. Kes suutis, kohandas end uuele versioonile. Tihti ei suudetud, siis mindi läbi häda tagasi baasversioonile. Mõni aga jäigi pikaks ajaks rippu: ei uus ega vana, osalt töötab, osalt mitte, aga serveri ressursi võtab kõvasti.

Innovatsioonil on alati kaks etappi, innovatsioon ise ja selle tagajärgede likvideerimine. Läheb viimane esimesest suuremaks, on millegagi puusse pandud.

Kasutajaliidese ilu on jutt, mida võib julgelt DSpace'iga kaasaskäivaks akadeemiliseks traditsiooniks pidada. Kui see lakkab, on ka server lootusetult ja igaveseks maas.

Siis ongi lõpp.

Digimise tõttu on DSpace'il raamatukoguga üsna otsene seos.

Seevastu OJS (Open Journal System) on ajakirjade toimetamise-avaldamise platvorm, mis võib samahästi asuda IT, kirjastuse vm allüksuse juures.

Oli lihtsalt hetk, kus vastav tool oli vaba, istutasime sinna ennast, et teised istuda ei saaks ja raamatukogu ikka vajalikum oleks.

No seda muidugi ka, et infoasutusena pakkusime OJS-i andmevahetust igale poole, millega seal ilmunu muutus nähtavamaks ja leitavamaks. Meie ise ka muidugi.

Tegelikult oli platvorme ülikoolis installeeritud mitu, nende ülesleidmine oli paras otsimise tsirkus. Oli selge, et ükskord saavad projektirahad otsa ja nende eraldi ülalpidamine muutub tüliliks. On's ajakirja endaga vähe tegemist, et veel tarkvaraga jännata?

Tükk aega pärast installeerimist valitses vaikus ja näis juba, et täielik huvipuudus. Hakka või iseendas kahtlema.

Siis ilmus esimene, kes otsis oma ajakirjale sobivat olemasolevat platvormi. Omaette IT-arenduse jaoks raha ei olnud. Mis näitab, et rahapuudus võib kasulik ka olla.

Teiste, mitte meie puhul.

Tasapisi hakkas info liikuma, stiilis keegi-oli-kuskil-midagi-kuulnud. Kulus vaid mõni aasta ja ajakirju hakkas lisanduma.

Siin tekkis kuidagi iseenesest asjalik koostöö kirjastuse peatoimetaja Ivo Voldiga, kellest sai tubli mitme ajakirja peamäenedžer ja vabatahtlik reklaamiagent. Ise kahtlustan, et ta kasutab meie puhul meie enda põhimõtet: las teised teevad seda, mis ei paku erilist huvi. Need „teised“ oleme siis sedapuhku meie ise.

Enesekiituse tähtsat tööd ei jätanud me ka teiste teha, nii saime mõned asutuste ajakirjad juurde ning mainet lisaks.

Ajakirjade toimetused olid algul üsna skeptilised, kahtlustades siin ülikooli teatud imperialistlike ambitsioone: et meie ajakiri, aga teevad ainult TÜ omaks ja jätavad meid ilma. Ei saa öelda, et need kahtlused oluksid täiesti põhjendamatud, aeg-ajalt tabasid kedagi kõrgemal säherdused hood.

Hoog läks üle, aga umbusaldus jäi.

Meie hoidsime ajakirju eraldi domeenil ja miskipärast osutus see senikestvaks argumendiks.

Et oleks nagu ülikooli külje all ja seega toimimine tagatud, samas ainult ühe ülikooli oma ka nagu ei ole. Et oleks nagu laiem ja üldisem.

Raamatukogu ambitsioon kõik enda külje alla koguda ei tekitanud vastuseisu. No me ei pretendeerinud autorsusele ega omaniku staatusele.

Meie pakkusime võimalusi luua sisu, võttes endale tehnilise vastutuse.

Ega's me ainult heast südamest. Väljapoole paistab see meile kasulikul moel. Mismoodi, ei hakka selgitama, pole kellelgi vaja teada.

Mis aga puutub ülikooli ja raamatukogu seostesse, siis tuleb olukordi alati õigesti ja endale kasulikult hinnata. Raamatukogu on üks ülikooli osa. See on kasulik. Ülikooli repositoorium kõlab palju soliidsemalt kui mingi raamatukogu kribu-krabu.

Aga kui vaja, ajame silmad pärani ja kinnitame absoluutselt ausalt, et see pole ülikool, see on raamatukogu. Servapidi ulatubki raamatukogu ülikooli raamidest välja. Infoasutuse värk: kogub sissepoole infot ja produtseerib väljapoole ka.

Miks ei võiks maakera sees olla teine maakera. On ju!

Seega pole vaja isegi „õigesti valetada“, vaid hoopis tõlgendada tuleb õigesti.